

ÇEVGEN/ÇÖĞEN OYUNU KÜLTÜRÜ VE EDEBÎ, TASAVVUFÎ METİNLERDE YANSIMASI

Yrd.Doç.Dr. Ali ÇAVUŞOĞLU
Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi

Özet

Çevgen sözcüğünün Türkçe mi Farsça mı olduğu konusu tam olarak aydınlatılamamıştır. Ansiklopedi ve sözlüklerde yer alan bilgiler tatmin edici değildir. Çevgen adı verilen sporun milli oyunlar arasında yer alması, Türkçede etimolojik anlamda aynı kökten geldiğini gösteren pek çok sözcüğün olması, çevgenin Türkçe olduğunu düşündürecek önemli ipuçlarıdır. Ayrıca çevgen sporunun ve çevgen sözünün edebî eserlerde çok zengin bir kullanım alanı bulmuş olması bu kanıyı güçlendirmektedir. Çevgen Türkçe bir sözcük, bu sözcükle ifade edilen oyun Türk kaynaklı olmasa bile, asırlardır Türk kültüründe kökleri çok derinlere giden izlerinin olmuş olması, en az “ev”, “oyun”, “top” sözcükleri kadar Türkçe ve millî bir oyun olarak kabul edilmesi gerektiğini gösterir. Önemli olan, bir ulusun kendi renklerinin, bir kültür ögesinde ne kadar baskın ve canlı görüldüğüdür. Örneğin; çevgen ve polo oyunundan esinlenerek üretilen golf oyunu, İngilizler tarafından dünya kültürüne kazandırılan yeni bir renktir. Ancak golf ya da polonun İngiliz edebiyatında sevgiliyi ve mistik düşünceleri anlatmakta Türk İslam edebiyatındaki çevgenin kullanıldığı tarzda bir kullanıma ulaştığı bilinmediği gibi, çevgenin de diğer Müslüman ulusların edebiyatlarında Türk edebiyatındaki gibi bir kullanım zenginliğine ulaştığı bilinmemektedir.

Anahtar Kelimeler: Çevgen, Türk, oyun, top, polo.

ABSTRACT

The Culture of Chavgan Game and Its Reflection in the Literary and Mystical Texts

As a matter of fact, it could not be illuminated exactly if chavgan is a Turkish word or a Persian word. Information in the encyclopedias and dictionaries is not sufficient. But the fact that the sport called chavgan stands among the national games and there have been many words in Turkish indicating that chavgan came etimologically from same root are the important clues to consider chavgan as a Turkish word. Culturally it fortifies this opinion as being used chavgan for many meanings in the literary texts. Had not been chavgan a Turkish word and had not been a sport belonging to the Turks fundamentally, to be footprints of chavgan in Turkish literary for many centuries is enough to call it as a Turkish word and as a Turkish sport as in the words of ev (house), oyun (game), top (ball) etc. The important thing is that the way how the words strongly reflect the national colours in the texts. For example the golf playing extracted from chavgan and Polo is a new colour added to world culture by English from Asia Minor. But it is not known that golf had reached to be used as a simile for the beloved or for relating mystical thoughts as in the Turkish literature. In addition, it is not known that chavgan had not been used so frequently in other Muslim nations's literature as in the Turkish literature.

Key Words: Chavgan, Turk, game, ball, polo.

Türkler çok eski zamanlardan beri sportmen, beden yapıları/fizyonomileri güçlü bir millet olarak bilinir; bu bilgi “Türk gibi kuvvetli (Fort comme un Turc)” sözünün Batıda atasözü gibi yaygınlaşmış olması sonucunu doğurmuştur.

Türklerin cengaverlik ve alpliklerini spora daha fazla zaman ayırarak geliştirmiş olduklarında kuşku yoktur; savaşlarda başarılı olmalarının sebeplerinden biri, onları savaşa sürekli hazır tutan bu spor etkinlikleridir. Hunlardan beri yapı geldikleri kesinlikle tespit edilmiş olan ve ata sporu olarak anılan ata binmek, ok atmak, cirit, gülle, güreş, doğancılık, avcılık, kılıç kullanma, koşu, atlama, çevgen/çöğen, gökbörü, tepük (futbol), tomak, ıvık (kayak), matrak vb. oyunlar onların mücadeleye azmini güçlendirirdi. Kadınların da iştirak ettikleri top oyunları (futbol, çevgen vb.), çelik çomak oyunları ve diğerleri, Gök-Türkler çağında Çin’e de ulaşmıştı¹.

Çocuklar çok küçük yaştan itibaren büyükleri taklit ederek, kız erkek ayırt etmeksizin, tahtadan at ve kılıçla oynarlar, sonra koyun ve keçi gibi hayvanların üzerlerine binerler, böylece aşama aşama bunların gerçeklerini kullanmaya alışırldı. Bugün de Anadolu’da çocukların gerek küçük baş hayvanlar üzerine binmeye çalışmaları gerekse ayçiçeği saplarını ya da uzun deynekleri, at vb. araçlar yerine kullanarak çeşitli oyunlar oynamaları, tabii çevrede yaşamanın bir sonucu olmakla birlikte ata kültürünün çocukların dünyasındaki yansımından başka bir şey değildir.

Burada Türklerin, çok ve uzunca bir zaman oynadıkları, yetişkin oyunu olan çevgenden, bu oyunla ilgili kavram ve anlamların edebî metinlere yansımından söz edilecektir. Bu çerçevede sıra ile:

“Çevgen Sözcüğü,

Hakim Uluslarda Çevgen Oyunu

Çevgen Oyununun Özellikleri ve Kuralları,

Çevgenin Edebî Tasavvufî Metinlerde Mecaz Olarak Kullanılması” konularına yer verilecektir.

“Çevgen” Sözcüğü

Bazı kaynaklar "çevgen" in sopa anlamına gelen çûb, çûbigân, çulgân, çüygân ya da çavl'dan, geldiğini, bu nedenle Pehlevîce (orta Farsça) olduğunu; Türkçeye “çögen” ve Grekçeye de “tsükanion”, Haçlı seferleri sırasında Fransızcaya “chicane” ve “chicaner”, Lâtinceye “chugua”, ve “chuca”, İspanyolcaya “choca” ve “chagun”, Almancaya “schagun” şekillerinde girdiğini; bazı kaynaklar Tibetçe pulu'dan geldiğini, polo'nun da buradan çıktığını söylemektedir².

Çevgen, Ferheng-i Ziya'ya göre eğri anlamına gelen “çevl” sözünden gelmiş olup Farsçada “çevlegân” ya da “çevgân” şeklinde kullanılırken Arapçada

1 Refik Ahmet Sevengil, Eski Türklerde Dram Sanatı, Maarif Matbaası, İstanbul 1959, s. 26.

2 Feyzi Halıcı, “Çevgân”, Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1993. c. 4, s. 294; M.Zeki Pakalın, Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, MEB. Yay., İstanbul 1983, c.1, s. 359.

“savlecân” şeklinde kullanılmıştır³. Savlecan’ın hem cirit oyunu için hem de cirit oyunundaki ucu sivri deynek için kullanıldığı da görülür⁴.

Ancak bazı kaynakların işaret ettiği gibi çevgen’in Türkçe çö-g-en/çe-v-ken (Çinlilerin söylediği gibi tshu-gan)’den gelmiş olması olasılığı da bulunmaktadır.

Divanu Lügati’t-Türk’te sözcük, “çögen” şeklinde geçer⁵. “Ol manga çögen eğişdi” (O bana çevgen eğmekte yardım etti); “O çögen egtürdi.” (O çevgen eğdirdi); “Ol anın birle çögen urdı ümleşü.” (O, onunla şalvarını ortaya koyarak çevgen oynadı) sözlerinden çevgenin Türkler arasında ortaya bir ödül konularak yarışma ortamı içerisinde oynandığı ve aynı zamanda oyun aletlerini imal ettikleri anlaşılmaktadır⁶.

Türkçede “çev-” ile türetilmiş pek çok sözcüğün bulunması muhtemelen Farsça “çevl” kökünden türeyen “çavlagân” sözünün “çevgen” ya da “çevgân” şeklinde söylenmesinde etkili olmuş; böylece Türkçenin Farsça üzerindeki bir etkisi ortaya çıkmıştır.

İ.Z.Eyüboğlu’nun Etimoloji sözlüğünde de Türkçe çev- kökü bulunduğu, “çev-”in dönmek ve davranmak anlamları bulunduğu; bu kökün Farsçada bulunan “çavl”dan gelmiş olmasının söylenemeyeceğine dikkat çekilir⁷. Gerçekten de şayet çevgân Farsça olmuş olsa idi bunun “çevl” sözcüğünün kökü bozulmaksızın “-gân” ekiyle türemiş şekli olan “çevlegân” şeklinde olması gerekiyor. Oysa daha önce de değinildiği üzere DLT’te de sözcük “çögen” şeklinde geçmektedir. Bilindiği üzere Türkçede “-gan, -gen” şeklinde ve “-an, -en” şeklinde yapım ekleri de bulunmaktadır. Bu nedenle sözcüğün “çevgân” ya da “çevgen” şeklinde söylenmesi Türkçenin yapısına da uygundur.

Eyüboğlu’nun sözlüğünde çev- şeklinin parçalanarak daha geriye gidilmesi, kelimenin aslının çe- (Çince söyleyişle “tshu”) köküyle ilgisi olmadığı anlamına gelmez. Çünkü sözcük, anlam açısından ele alındığında Türkçede yaygın olarak kullanılan “çel-mek”, çev-ir-mek” ve “çel-ik”, “çev-ik” sözleriyle ilgisi olduğunu düşündürmekte ve aynı kökten olduğu izlenimi uyandırmaktadır⁸. Çelik burada Anadolu’da oynanmasına devam edilen “çelik çomak oyunu”nda kullanılan yaklaşık 15 cm. uzunluğunda 2-3 cm kalınlığındaki dal parçasının adıdır ve oyunda çelme ya da çalma tabir edilen bir vuruşla, bu çelik, mümkün olduğu kadar uzağa savrulmaya çalışılır. “Çelen”, “çeviren” sözcükleri de bir oyun ortamında kullanılmakta olup çev-g(k)’en’in (çomak), topu çelen anlamında kullanılmış olması Türk dili mantığına da uygundur.

3 Ziya Şükün, Farsça-Türkçe Lügat, Milli Eğitim Yay., İstanbul 1984, C.2, s. 730-732.

4 Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c.III, s. 132.

5 Kaşgarlı Mahmut, Divanu Lügati’t-Türk (Hazırlayan: Besim Atalay), TTK, Yay., Ankara 1992, s. 402.

6 Age, s. 187, 223, 242.

7 İsmet Zeki Eyüboğlu, Türkçenin Etimolojik Sözlüğü, Sosyal Yay., İstanbul 1995, s.142-3.

8 Buradaki çelik, çelik-çomak oyununda kullanılan ve çomak denen deynekle vurulan yaklaşık 15 cm. boyunda, 2-4 cm. kalınlığında bir dal parçasıdır. Bu oyunda kullanılan çomak da çevgen oyununda kullanılan çevgenle hemen hemen aynı boydadır.

Hakim Uluslarda Çevgen Oyunu

Bilindiği üzere çevgen, ucu eğri sopa anlamına gelmekte olup hem topun çelinmesinde kullanılan sopa hem de atlı bir spor olan ve aynı adla anılan oyunun adıdır. Oyuncular çevgen oyununda topu bu sopayla çelerler, yere dikili direklerin arasından geçirmeye çalışırlardı. Kaşgarlı Mahmut, vurmak anlamına gelen “tuldı” sözünü açıklarken “Er topıknı azrı bile tuldı.” Yani, çatal deynek ile topa vurdu, der ve sonra bunun bir Türk oyunu olduğunu söyleyip nasıl oynandığını açıklar. Buna göre topa en kuvvetli vuran, oyuna başlama hakkı kazanır. Belirlenen hedeften topu en fazla geçiren de yarışmayı veya oyunu kazanmış olur⁹.

Sonradan bu sopaya Türklerce, Araplarda olduğu gibi, fakat biraz farklı bir söyleyişle savlıcan da denmiştir. Çevgen, atla oynanan bir spor olup tarih boyunca Türklerin millî oyunu ve Müslüman ulusların ortak kültürü olarak kabul edilmiştir. Bazı yörelerde bu oyuna çögan, çevgan, çevgen, bandal, tubuk ya da tepük denilmektedir. "Top"a Tibetçede “pulu” deniyordu. Türkler ise hem topa hem de tepilerek, yani ayak vurarak oynanan oyuna "tepük" demektedirler. Kaşgarlı Mahmut, çevgenle vurulan topa da “topık” dendiğini söyler¹⁰.

Eski Türklerde her boyun sınırlarla belirlenmiş otlak ve yurduna Çinliler “pu-lo” diyorlardı. “Pu-lo”nun zamanla bu arazide yaşayan insanları da ifade edecek anlamda “boy” yerine kullanıldığı görülmektedir. Başta değinildiği gibi, geniş bir arazi parçasında oynanan “polo” oyunu ile “pu-lo” arasında bir ilgi olması da muhtemeldir¹¹. Köken olarak olmasa da bir spor kültürü olarak polo ile çevgen arasında bir ilişkinin her hâlükârda olduğu anlaşılmaktadır. Farkın sadece isimlendirmede ve bazı teknik ayrıntılarda olduğu söylenebilir. Nitekim Asya sporlarını araştıran Carl Diem de “polo”nun menşeinin çevgen olduğunu belirtmektedir¹².

Bazı edebiyat ve tarih kaynakları, çevgen oyununun hakim uluslarca ve yukarıda değinildiği gibi özellikle Türkler tarafından çok uzunca bir zamandır oynandığını göstermektedir. Firdevsi'nin, Şehnâme'sinde Keyâniyan sülalesinden Siyavuşun, Turan hükümdarı Afrasyab'ın yanına gidip çevgen oynadığını söylemesi¹³, bu oyunun Turan kaynaklı olabileceğini akla getiren delillerdendir.

“Çevgenin Sasaniler devrinde oynandığı da biliniyor. Sasani hükümdarı Erdeşir, Part hükümdarı Arduvan'ın sarayında bu oyunu oynamıştır. V. Behram-ı Gûr'un eğitimi sırasında çevgen oynadığı da şairlerce bildirilir. Emeviler ve Abbasilerin saray eğlenceleri arasında yer almakta olup Harun er-Reşid de bizzat bu oyunu oynardı.¹⁴”

9 Reşat Genç, Kaşgarlı Mahmud'a Göre 11. yy.'da Türk Dünyası, Türk Kültürünü Araştırma Enst., Yay., Ankara 1997, s. 161.

10 Age., s. 38.

11 Bahaeddin Ögel, Türk Kültür Tarihi'ne Giriş, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1978, s. 23.

12 Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. 1, s. 360.

13 Feyzi Halıcı, “Çevgân”, s. 295.

14 M. Zeki Pakalın, Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Ankara 1983, c. II, s.360.

Çöğen/çevgen ya da polo, Orta Çağda Bizanslılarda da vardı. Bizans imparatoru II. Theodosius'un sarayının önünde bir polo meydanı bulunuyordu. Bizanslılar bu oyunu İranlılarla temasları sırasında İranlılardan öğrenmişlerdir¹⁵. İranlılar da Anadolu'ya geldikleri sıralarda Orta Asyalılardan almışlardır¹⁶ ki, bu da çevgenin Türk kaynaklı bir oyun olduğuna delil sayılabilir.

Memlûklüler de çevgen oyununu biliyor ve oynuyorlardı. Memlûklülerde çevgen kullananlara çevgandar (veya çükündar, çokendar) denirdi. Saray iç oğlanlarının ellerinde tuttıkları deyneğe de çevgan denmekteydi; çavuşların çevgenleri gümüş kozaklı ve baş tarafı iki yanlı kıvrıktı¹⁷.

Kutadgu Bilig'de yer alan ifadeler bize, elçilerin, Hey'et (astronomi), hendese (geometri), tıp, yabancı diller, satranç gibi maharetlerin yanı sıra "çöğen" ve "cirit" oyunu gibi atlı sporlarda da maharet sahibi olmaları gerektiğini, bu oyunlara çok önem verildiğini göstermektedir.

*Cirit oyununda mahir olmalı
Ok atmasını iyi bilmeli
Kuşçuluk ve avcılıkta üstün gelmeli*¹⁸

Selçuklu tarihi incelendiğinde, hükümdarın en büyük iltifatı kendisinin de iştirak edeceği oyuna, iltifata lâyık görülen şahsın davet edilmesiydi. Elçilere en büyük ikramlardan birisi de, misafiri meydana davet ederek hükümdarın kendisinin de yer aldığı çöğen oyununun seyrettirilmesiydi.

Anadolu Selçukluları devrinde de çevgen, çok oynanan bir millî spor olup Konya, Erzurum, Kars, Niğde, Bitlis ve Kayseri gibi şehirlerin meydanlarında halkın izleyebileceği müsabakalar şeklinde sürdürülüyordu. Selçuklular bu sporu, "çevgan oyunu" olarak adlandırmışlardır¹⁹.

Özbay Güven, Türklerde Spor Kültürü adlı eserde 1523 tarihinde ölen meşhur hattat Ali Meşhedî'nin yazdığı Kitab Der-Bazi-i İşk-ı Guy u Çevgan adlı kitapta, çevgen oyununa ait çok değerli bilgilerin olduğunu ve bu yazmanın, İstanbul Türk İslâm Eserleri Müzesi 404 numarada kayıtlı bulunduğunu bildirerek şöyle devam eder:

"Evliya Çelebi, Osmanlı Türklerinde 'çöğen' oyununun oynandığını ve 'çöğen' oyununa Bitlis'te tesadüf ettiğini kaydetmektedir. Alaeddin Keykubad'ın Akdeniz sahillerinde, Alanya (Kalinaros) Kalesi'ni fethederken meydana büyük 'çöğen' oyunları tertip ettirdiğinin de Selçukname'de yazılı olduğu söylenir.

Topkapı Sarayı ve Çevresinin Bizans Devri Arkeolojisi incelendiğinde

¹⁵ Age.s.359.

¹⁶ Nizami-i Gencevi'nin Hüsrev ü Şirin adlı meşhur aşk hikâyesinde Şirin'in dişi aslanlara benzeyen 72 cariyesinin Hüsrev önünde nasıl yiğitçe çevgan oynadıkları anlatılır. (Bk. Nizami 1986: 115)

¹⁷Abdülhakî Gölpinarlı, Mesnevi Şerhi, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay., İstanbul 1973, c. II, s. 214; Pakalın, c. II, s. 359.

¹⁸ Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig (Çeviren: Reşit Rahmeti Arat), TTK. Yay., Ankara 1994, s. 195., b.2635.

¹⁹ Hayri Başbuğ, Aşiretlerimizde At Kültürü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1986, s.33.

Çöğenistan adı verilen bir yer vardır. Çöğenistan; sarayın çeşitli eğlencelerine ayrılmış bir spor sahasıydı. Şehzadeler burada ata biner, spor yaparlardı. Burada ünlü oyunları çevgen de sıkça oynanırdı.

Babür Şah, Hindistan'da kurduğu yeni devleti güçlendirmek için Türkistan'dan yalnız akrabalarıyla, önemli kişileri getirmekle kalmamış, Türklerin geleneklerini, yasalarını ve sporlarını da götürmüştür. Pakistan'da hâlâ çok sevilen "polo" oyunu, Babür'ün Türkistan'dan götürdüğü Türk sporlarından birisidir.

Bu sporun, Batı ülkelerine Doğudan gittiği açıkça anlaşılmaktadır. Yukarıda da değinildiği gibi, bu oyunu Bizanslıların uzunca bir zamandır bilmesine rağmen İngiltere'ye daha geç bir zamanda girmiş olması ilginçtir. İngilizler, çevgen (polo) oyununu 19. yüzyılın ortalarında Hindistan'da öğrenip, 1871 tarihinde ülkelerine götürmüşlerdir. Böylece Polo, Avrupa'da ilk defa 1872 tarihinde, İngiliz ordusunda askerler tarafından oynanmıştır. İngilizler bu oyundan hareketle ulusal oyunları golfu üretmişlerdir.

Kökleri Orta Asya'ya, Hunlara kadar uzanan, Türkistan, Azerbaycan, Kırım ve Anadolu'nun yerleşik boy, oymak ve kabileleri arasında milli bir oyun olarak uzunca bir zaman oynanmış olan çevgen oyunu, ülkemizde şimdi artık tamamıyla tarihin malı olmuştur. Ancak, Selim Sırrı Tarcan'ın Türklerde Beden İdmanları adlı eserinde çögen oyununun 1920'li yıllarda hâlâ oynanmakta olduğu belirtilmektedir²⁰."

Çevgen Oyununun Özellikleri ve Kuralları

Çevgen, genellikle altışar veya dörder kişilik iki takımla ve at üzerinde, 240x160 metre boyutlarında geniş ve düz bir meydana oynanır. Sahanın büyüklüğüne göre takımların 50'şer oyuncuya kadar çıktığı olur. Çevgen ucu eğri, çengelli ve sapı 1.20 ile 1.50 m. boyunda bir değnek olup oyun da adını bu deynekten almıştır. Oyunda kullanılan toplar ise 10-15 cm. çapında olup söğüt veya Akçaağaç budağından veya küçük çakıl taşı etrafına pirinç samanı sarılmak ve üstünü deri ile kaplamak suretiyle yapılırdı. Oyundaki amaç, hakemin saha ortasında yere koyduğu bu topu, yarımşar saatlik devreler içinde, karşı takımın kalesine sokarak ya da belirlenmiş bir hedefe isabet ettirerek fazla sayı yapabilmektir; çok sayı yapan taraf, ortaya konulan ödülü alırdı. Oyunda bazı hareketler de kural dışı kabul edilirdi. Bunlar: Atını rakibinin atına çarptırmak, önünü kesmek, çevgen ile rakibe ya da rakibin atına vurmak gibi kurallardır.

Çevgenden ilhamla geliştirilen polo Bizanslılarda, elma büyüklüğünde bir top ve raket şeklinde sopalarla oynanıyordu. Polonun, kepçe polosu ve çekiç polosu olmak üzere iki çeşidi olup kepçe polosu bilhassa Japonlar ve Hindistanlılar tarafından oynanmaktadır.

Çevgen oyununun kuralları ilk defa Türkler tarafından ortaya konmuş ve geliştirilmiştir. Bu oyun için hazırlanan atlarda, bazı nitelikler aranıyor ve atlara

²⁰ Özbay Güven, Türklerde Spor Kültürü, AKM Yay., Ankara 1992, s. 33-35; Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. 1., s. 360; H. Başbuğ, Aşiretlerimizde At Kültürü, s. 32.

özel eğitim yaptırılıyordu. Atın topa sıçraması, süratle giderken kısa dönüşler yapabilmesi, ani durması, çabuk hareketlerle rakibini geçebilmesi, binicinin istediklerini çabuk kavraması ve gürültüden ürkmemesi çevgelerin atında bulunması gereken önemli özelliklerdi. Çevgen oyununda, atın biraz tıknaz ve yere yakın olması da tercih sebebiydi²¹.

At üzerinde çeşitli maharetleri artıran ve askerî eğitim amacıyla oynanan çevgen, halk içinde de gençlerin atlı sporu gibi görülmekteydi. Böylece gençlerin ata binme maharetleri arttırılıyordu. Çevgen oyunu, saraylarda büyük mehterler, kırlarda ise küçük mehterlerle yapılıyordu. Atlı oyunlar ve yarışlar, Türklere davulsuz, zurnasız olmazdı. Aslında, bunlar olmaksızın şenlik de olmazdı. Ne yazık ki davul ve zurna bugün sanatsal alanların dışında kırsal kesimde, o da artık neredeyse terk edilen sünnet ve evlenme merasimlerinde, abdal ya da çingene adı verilen vatandaşlarımızın geçim aracı olarak icrayı sanat etmeleri sırasında kullanılmaktadır. Atın ise bugün daha çok hipodromlarda ticari bir araç ya da kırsal kesimde zirai bir araç olmanın dışında Konya, Erzurum, Van gibi illerde yer yer bir spor ve eğlence aracı olarak kullanıldığı görülmektedir.

II. Murat adına yazılan Murat-nâme'den anlaşıldığına göre çevgen kimi çevrelerce tehlikeli bulunmuş ve bu oyunu çok iyi bilmeyenlerin oynamamaları yolunda önerilerde bulunulmuştur. Adı geçen eserde bu oyunun özelliklerine, sa-kıncalarına ve oynanacaksa dikkat edilecek noktalara şu şekilde değinilir:

*Dahı tevbe olsun ki bir nefes
Top oynamaya eylemeyem heves
Pes anla ki çevgan vurmaklığı
Getürmez vuranlara yüz aklığı
Eger oynamaya idersen heves
Sözüm dinlemeklik gerek sana pes
Çog atlıyı meydana koyma hemîn
Gümânsuz olursun belâdan emîn*²²

Türk topluluklarında bu denli yaygın olan ve sevilerek oynanan oyun, pek çok edebî eserde de çeşitli anlamlarda bir mecaz olarak oldukça sık kullanılmıştır. Anadolu'da gerek halk gerekse aydınlar arasında benimsenen bu oyunun, hemen hemen tasavvufî-edebeî her eserde yaygın bir şekilde kullanılmış olması; ata sporu ve millî sporlarımızdan olduğunu gösteren bir delil olarak düşünülebilir.

Çevgen'in Edebî Tasavvufî Metinlerde Mecaz Olarak Kullanılması

Mecaz olarak kullanılan maddî ögeler incelendiğinde, bu ögelerin toplum hayatında önemli bir yeri olduğu anlaşılmaktadır. Edebî eserlerimizde çok görülen gül, lâle, ok, yay, ayna, yüzük, asâ, mum gibi ögeler bunlardandır.

Mecaz olarak kullanılan sözlerin, düşünce ve hayal dünyasında derin izler bırakması, etkileyici olması için, mecaz ögesinin kültürde belli bir yer edinmiş

²¹Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, c. II, s. 360.

²²Adem Ceyhan, Bedri Dişâd'ın Murad-nâmesi, MEB Yay., İstanbul 1997, s. 389.

olması çok önemlidir. Aksi hâlde, kullanılan söz sanatının bir etki yapması beklenemez. Aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere “çevgen” mecazının, kadîm kültürde çok önemli bir yeri olurken, yeni neslin düşünce ve hayal dünyasında bir etki yapmaması ya da pek bir anlam çağrışımı yapmaması, günümüzde çevgen sporunun önemini tamamen yitirmiş olması ve bilinmemesiyle açıklanabilir. Bu mantıksal çıkarımdan hareketle, çevgenin Türk İslam kültüründe, edebî metinlerde çok yaygın kullanılmış olmasının, ortak İslam kültürünün yanı sıra Türk kültüründeki durumunu yeterince açıklayıcı bir delil olduğu söylenebilir.

Günümüzde hiçbir sporla düşünce, hayal ve ruh dünyası arasında yaygın bir ilişki kurulduğuna şahit olunmazken, ata kültürümüz bunun çok canlı örnekleriyle doludur. Çevgen sporu da bu çerçevede tasavvufî-edebî eserlere ve Gûy u Çevgân adı verilen mesnevilere gerek gerçek, gerekse mecazî anlamda konu olmuş bir maddî kültür ögesidir.

Lamiî Çelebi'nin, Gûy u Çevgân adlı eserinin Tevhid kısmında dile getirdiği aşağıdaki düşünceler, bu oyunun bütün tasavvuf edebiyatındaki konumunu yeterince açıklamaktadır:

....
 Çevgân-ı muhabbetinle her cân
 Sergeşte- niteki gûy-ı gerdân
 Rûz u şeb işinde kâr-gersin
 Çevgân-zen-i gûy-ı mâh u hvârsin

.....
 Emrinle kılur cihânı teshîr
 Çevgân-ı kazâ vü gûy-ı takdîr
 Çevgânımın oldu nûn u kâfî
 Bâzî-yi cihân işinde kâfî
 Oynatmaya gûy-ı kevni yeksân
 Kıldun iki eğri harfî çevgân
 Meydân-ı felekde gûy- ecrâm
 Çevgânuna oldu lâ-cerem râm
 Ser-geşte olup bu yolda her şey
 Yügrüşmedür taraf taraf key²³

Lamiî, hemen her savaşta ordusunun başında savaşlara katılan Kanuni Sultan Süleyman'ın kılıç kullanmadaki maharetini de çevgen oyununa benzeterrek anlatır:

Cenk meydânında tîgun hey ne çevgândur k'anun
 Kelle-i düşmân misâl-i gûy-i ser-gerdânıdur

(Savaş meydanında senin kılıcın öyle bir çevgendir ki, düşmanın başı, onun önünde dönüp duran bir toptur)²⁴

Metinlerden anlaşıldığı üzere çevgen, bu maddî durumuyla kalmamış, hayal ve düşünce dünyasının zenginliği ifade edilirken manevî alanın sınırlarına

23 Nuran Tezcan, Lamiî's Gûy u Çevgân, Franz Steiner Verlag Stuttgart, 1994, s. 80.

24 Ali Yılmaz, Kanuni Sultan Süleyman'a Yazılan Kasideler, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, s. 72.

da girmiştir. Böylece çevgenin mecazî anlamda ilk ve en yaygın kullanımı, ilâhî iradenin çevgene benzetilerek anlatılması şeklinde olmuştur. Tasavvuf Terimleri Sözlüğü'nde çevgenin mukadderat, ezeli takdirin gereği kahr ve cebr altında bulunma anlamına geldiği de söylenir²⁵. Tıpkı çevgelerin, topu geniş bir alanda istediği şekilde evirip çevirmesi gibi yaratıcı da mahluklarını evren arsasında istediği gibi evirip çevirmektedir.

Bazı tarikatlerde müritler, benzetme ilişkisinin dışında, biraz daha ileri giderek, ilâhî iradeye teslimiyetlerinin bir göstergesi olmak üzere boyunlarına ucu kıvrık çevgenler de asmışlardır²⁶.

Bu benzetme dışında çevgen oyunu, çevgen oyununda kullanılan araçlar ve çevgen alanı da çeşitli benzetmelere konu edilmiştir ki, bu benzetmeler de genellikle bir alanda üstünlüğü ifade etmek için; müridin, acemi çevgen oyuncusuna benzetilmesi, sevgilinin yüzünün çevgen oynanan alana benzetilmesi, saçın çevgene ve başın topa benzetilmesi şeklindedir. Şimdi sıra ile bu mecazlara bazı tanıklar gösterilecektir.

Çevgen'in İlâhî İrade Anlamında Kullanılması

Pek çok mutasavvıf, eserlerinde çevgen oyununun iki önemli ögesinden çevgeni, ilâhî irade anlamında; çevgen oynanan meydanı tasavvuf yolu, aşk davasının sürdürüldüğü bir hâl; topu da ilâhî iradeye boyun eğen mahlûkat anlamında kullanmıştır. Bu mutasavvıflardan ilkinin, ismen çevgenden söz etmese de 'meydan', 'top' ve "baş oynamak" sözcüklerini anarak bu oyuna işaret ettiğini düşünebileceğimiz Ahmed-i Yesevî'dir. Yesevî'nin bir hikmeti şöyledir:

*Marifetin bostanında canını veren
Muhabbetin meydanında baş oynayan
Hakikatın denizinden cevher alan
Dalğış gibi o denizden çıkmaz olur²⁷*

Yesevî burada meydan ile top sözcüklerini sonraki dönemlerde mutasavvıfların da kullanacakları üzere tasavvufî bir anlamda kullanmıştır ve bu sözcükler çevgen oyununu çağrıştırmaktadır. Çünkü 'meydanda top olmak' 'meydanda baş oynamak', 'başını top eylemek' çevgen ya da polo oyununu çağrıştıran ifadelerdir.

Buradan ve daha sonra görülecek örneklerden anlaşıldığı üzere klâsik edebiyatta topla meydanın bir arada kullanılması: İlâhî iradeyi çağrıştıran "çevgen" mazmunudur.

Mevlâna, eserlerinde ilâhî iradeyi, kaderi, açıkça çevgene benzetererek der ki: "Âriflerin kalbi onun topu, kaza ve kader de onun çevgenidir²⁸." Diğer eserle-

25 Süleyman Uludağ, Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yay., İstanbul 1995, s. 131-208.

26 Hikmet Tanyu, İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara Ü., İlahiyat Fak., Yay. Ankara 1980, s. 175.

27 Hoca Ahmed Yesevi, Divanı Hikmet (Hazırlayan: Hayati Bice), TDV, Ankara 1993, s. 161.

28 Mevlâna, Mevlâna'nın Yedi Öğüdü (Mecalis-i Seb'a), (Düzenleyen: Ahmet Remzi Akyürek), Bozkurt Basımevi, İstanbul 1937, s. 109.

rinde de aynı anlam çerçevesinde şunları söyler:

“Ayağını bağladı da dedi ki: Top olur, çevgenin önüne düşerim de yuvarlana yuvarlana giderim... Mevlâ'nın aşkı, nasıl olur da Leylâ'nın aşkından az olur? Onun çevgeni önünde sıdk ile, candan bağlılıkla, vurula vurula, yuvarlana yuvarlana git! Bu yolculuk, Hak sevgisinin çekişi ile olur. O yolculuk ise, bizim deve sırtında gidişimizden ibarettir.²⁹”

Âşık, Allah'ın iradesine boyun eğerek bir top gibi onun emrine tabi olur. Mevlâna'nın benzettiği, sevgilinin uzun örgülü saçları da aynı iradedir: “Elsiziz, ayaksız; bir top gibiyiz. Onun bulunduğu tarafa yuvarlanıyoruz. Çevgen saçları, bizi o yana doğru koşturup duruyor. Bu yana koştum mu çevgeni saldırır da kendi tarafına çeker beni...³⁰”

Çevgeni, ilâhî irade anlamında kullanan bir diğer mutasavvıf da Yunus Emre'dir. Yunus, bazen İlâhî iradenin elinde çevgen bazen bu çevgenin önünde bütününü bedeninin ya da başının top olduğunu söyler.

*Kim ala bu topı çevgânumuzdan
Top uran meydanda çevgân benümdür
Erenler meydanında yuvarlanur top idüm
Padişah çevganında kaldum ise ne oldı
Nice bir aşk meydanında nefis atın seğırttirem
Ya nice bir başımı top eyleyip çevgân olam*

Aşağıdaki beytinde kendisini Allah'ın iradesine teslim eden âşıkların mekânsız ve topsuz bir zamanda sahip olacakları tasarruf söz konusu edilir

*Âşıklar meydanı Arş'dan yücedir
Çalarlar çevgâni topu belirmez*

15. yy.'in meşhur mutasavvıflarından Somuncu Baba'nın, kendisi gibi mutasavvıf olan oğlu Yûsuf-ı Hakîkî de Hakîkî-nâme ve Mahabbet-nâme adlı eserlerinde aşk yolunu çevgen oynanan meydana, kendisini topa, ilâhî iradeyi de çevgene benzetir.

Hakîkî-nâme'den

*Meydân-ı belâ içre koyan başını çün top
Çevgânına ışkun yine merdâneyi gör gör
İ dost çevgân al ele men başımı yüz cân ile
Meydân-ı ışkunda hele kim komışamdur dermiyân
Câna kıymazsan girüp ortaya meydân isteme
Başını top itmeyince elde çevgân isteme
Ger günde yüz bin başı top eyler olursa ola
Çevgân-ı ışk öninde bil toprağa yiksân bir yola³¹*

*Mahabbet-nâme'den
Eğer dutdinsa ışkun zeylini berk*

29 Mevlâna, Mesnevi (Tercüme: Şefik Can), Ötüken Yay., İstanbul 1997, c.3-4, s. 498.

30 Mevlâna, Divan-ı Kebir, (Hazırlayan: A. Gölpınarlı), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000, 2. baskı. C. I, s.261.

31 Yusuf-ı Hakiki, Hakiki-name, Mevlâna Müzesi Nr. 2430.

*Bu meydân-ı belâda cânı kıl terk
Ki pişe âşika cân oynamakdur
Alup baş ele çevgân oynamakdur
Eger baş elde gel çevgân senündür
Senün merdânelik meydân senündür
Gel imdi gel bugün meydân senündür
Saâdet topın ur çevgân senündür³²*

Niyazî-i Mısırî (1617-1694)'nin aşağıdaki beytinde 'Top ile çevgân bendedir' demenin Tevhit ilminde baş, mürşit olduğu anlamına geldiği söylenir.

*Top ile çevgânı sundu bana cânân lutf ile
Bendedir amma görünmez top ile çevgânım benim³³
Bir başka yerde:
Ey gönül noldun cânâ kasdın var
Bağrımı deldin kana kasdın var
Başım önünde çevgân elinde
Çelmeden gayrı ya ne kasdın var.³⁴*

Divan şairlerinin de aynı mecazı, mutasavvıfların yüklediği anlamlarla kullandıkları görülür. Nefî, çevgeni mutasavvıflar gibi tasavvufî bir anlamda kullanır:

*Top eylemişiz kelleyi çevgân-ı belâya
Meydân-ı mahabbetde yeler bî-ser ü pâyız³⁵*

Usûlî de çevgen'in İlâhî irade anlamında kullanıldığını, gökyüzündeki yıldızların, gezegenlerin Allah'ın kudreti önünde birer top olduğunu söyleyerek şöyle der:

*Satvetin meydânına ecsâm-ı süflî hâk-i reh
Kudretin çevgânına ecrâm-ı ulvî cümle top³⁶*

Bir spor etkinliği olan çevgenin söz konusu anlamlarda kullanılması, İslâm kozmogoni ve Tevhit anlayışının Müslümanın hayatında ne denli etkili olduğunu gösteren somut bir örnektir.

Çevgenin Hakimiyet, İktidar ve Üstünlük Anlamında Kullanılması

Câmiî, Salaman u Absal adlı aşk mesnevisinde, şehzade Salaman'ın hükümdarlık makamına gelecek olan her şehzadede bulunması gereken vasıflardan biri olan binicilikteki ustalığını, çevikliğini, çevgen sporundaki ustalığıyla anlatırken, talihi açık olan kişinin önünde hiçbir engelin duramayacağını da yine çevgen oyunuyla anlatır:

"Salaman elinde çevgân, meydana koşar ve altın işlemeli topu ortaya atardı. Bin bir vaziyete göre çevgânını kullanırdı. Âdeta bir ayın çevresini yüz hilâle çevirirdi. Gerçi öbürleri de oyunda ustaydı; hepside çevgânlarıyla topu çelerler-

32 Ali Çavuşoğlu, Yûsûf-ı Hakîkî'nin Mahabbet-nâme Adlı Eserinin Tenkitli Metni ve İncelenmesi (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri: Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enst., Kayseri 2001, s. 202.

33 Niyazî-i Mısırî, Divan, (Hazırlayan: M. Sadettin Bilginer), Esmâ Yay. İstanbul 1982, s. 143.

34 Age: 228

35 Metin Akkuş, Nefî Dîvani, Akçağ yay., Ankara, 1993, s.308.

36 Mustafa İsen, Usûlî Divanı, Akçağ Yay. Ankara 1990, s.102.

di, ama Salaman hepsinden daha çevik, hepsinden daha usta idi. Topu herkesten daha çabuk çelerdi, âdeta top aydı, Salaman da güneş. Hilâle benzeyen çevgânıyla o ay peşinde koşar, meydan okuya okuya topu hedefe kadar götürürdü. Top eğer yüz kere meydana gelseydi, netice aynı olacaktı. Evet, devlet kime yâr olur, talih fidanından kim meyve yerse bu gök kubbenin altında, hiçbir çevgân onun meydanından topu çelmez.³⁷”

Eyyübî'nin Menâkıb-ı Sultan Süleyman'ında Hz. Peygamber'in medhi bölümünde padişahın üstün vasıfları dile getirilirken her alanda üstünlüğü vurgulanmak için şöyle denir:

*Senündür ilm ü hem irfân senündür
Senündür tûb hem çevgân senündür*³⁸

Osmanoğullarının savaşlardaki üstünlükleri de yine çevgenle anlatılır:

*Geçelden tahta hep evlâd-ı Osmân
Sizündür cenk içinde tob u çevgân*³⁹

Bir başka beyitte Kanunî'nin askerlerinin üstünlüğü ve mücadeleleri anlatılırken, Müslümanların kılıçları çevgen gibi, attıkları gülleleri de top gibi anlamında şöyle denir:

*Hem islah ehli seyfi oldı çevgân
Ol uğraşda top idi gülle ey cân*⁴⁰

Kanunî'nin bir şair ve söz ustası olarak üstünlüğü şöyle anlatılır:

*Elinde oynadan çevgân-ı nazmı
Uran söz ehline dikkatle vehmi*⁴¹
*İden meydân-ı nazm içinde cevân
Bu resme virdi söz topuna çevgân*⁴²

Tasavvufî anlamın dışında çevgenle beden gücünün ve iktidarın anlatıldığı benzer pek çok örneği hemen hemen her divanda ve mesnevîde görmek mümkündür.

Mürîdin Kadına ya da Acemi Çevgen Oyuncusuna Benzetilmesi

Yûsuf-ı Hakîkî, aşk yolunda henüz bir aşama kaydetmeyen kişileri, bu meydana girer girmez erlik davası gütmeye çalışan bir kadına benzeterek şöyle der:

*Bilişüp degme bir nâdân eline girmedin çevgân
Urur lâfı ki uş meydân özin fark itmedi zenden*

Usûlî de aşağıdaki beyitte tasavvuf yolunda henüz olgunlaşmayan birini, çevgen oyununa yeni başlayan bir acemiye benzetir. Burada yukarıda da deği-

37 Câmî, Salaman u Absal (Çeviren: Abdulvehhab Tarzî), Devlet Kitapları, MEB Yay., İstanbul 1985, s. 48.

38 Eyyübî, Menakıb-ı Sultan Süleyman (Hazırlayan: M. Akkuş), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991, s. 38.

39 Age., s. 176.

40 Age., s. 74.

41 Age., s. 76.

42 Age., s. 108.

nildiği gibi çocukların çok küçük yaşlarda deynek ve benzeri araçların, bu arada kız ve erkek çocuklarına giydirilen eteğin de at gibi kullanılarak acemi çevgenderin durumuna benzetilmesi söz konusudur. Bu, bir anlamda tarikate yeni giren mübtedînin, yani henüz çocuk seviyesinde olan adayın şeyhlik arzu etmesi gibi bir durumdur.

*Tıf-ı nev-reste gibi eteğin at edinip
Ele çevgan almadan meydân arzu kılırsın*

Aynı duruma Niyazî-i Mısırî de değinir. Daha içindeki şirki ortadan kaldırmadan, nefisini ıslah etmeden olgun bir Müslüman olduğunu düşünen, hatta mürşitlik iddia eden kişiyi henüz çocuklar gibi ağaç at üzerinde olduğu hâlde usta bir binici gibi çevgen oyununa heveslenen süvariye benzetir:

*Cânı terk etmeden cânânı arzularsın
Zünnârını kesmeden imânı arzularsın
Şol uşacıklar gibi binersin ağaç ata
Çevgân ile topun yok meydânı arzularsın⁴³*

Ahmet Paşa'nın aşağıdaki beytinde hakiki aşka geçemeyen kişinin durumunun top oyunundan hevesini alamayan çocuğa benzetilmesi yukarıdaki anlamları destekler özelliindedir:

*Nola olursa gönül zülf ü zenahdâna heves
Tıfı olan çün ki olur top ile çevgâna heves⁴⁴*

Çevgen ve topun bir yandan gerçek anlamlarında kullanılırken bir yandan da ona mecazî anlamlar yüklenmesi mutasavvıfın, her şeye "el-mecazu kantarati'l-hakikati" penceresinden baktığını göstermektedir. Bu da yine İslamın tevhitçi dünya görüşüyle ilgilidir.

Sevgilinin Yüzünün Çevgen Oynanan Alana Benzetilmesi

Divan edebiyatında sevgilinin her uzvunun idealize edilerek anlatıldığı bilinmektedir. Beğendiği ölçüler ve güzellik algılaması ne ise şair, anlatmak istediği düşünce, duygu ve hayalini bu ölçütlere vurarak anlatır. Bu bağlamda sevgilinin boyunun serviye, saçının sümbüle, ağzının hokkaya benzetilmesi vb., nasıl anlamlı ve yerinde olarak algılanırsa yüzünün de top oynanan bir sahaya benzetilmesi aynı zevk ve algılamanın bir ürünüdür.

Hayâlî, aşağıdaki beyitte sevgilisinin yüzünü âdetâ çevgen oynanan geniş bir alan gibi resmeder:

*Ânzın güzâr-ı Çîn'dir gözlerin âhû-yı misk
Anberîn çevgen saçun hâl-i siyâhın gûy-ı misk
(Yanağın Çin gülbahçesidir gözlerin misk âhusu
Saçın amber kokulu çevgen siyah beninse misk kokulu toptur)*

Lamî Çelebi bir kasidesinde sevgilinin saçını çevgene benzetirken yüzünü de çevgen oynanan alana benzetir:

⁴³ Niyazî-i Mısırî, Divan, s. 171.

⁴⁴ Ali Nihat Tarlan, Ahmet Paşa Divanı, Akçağ Yay, Ankara 1992, s. 171.

*Zülf-i müşğînin ki bâd-ı subh ser-gerdânıdır
Hüsn meydânında san kim cân u dil çevgânıdır⁴⁵
(Sabah rüzgârının misk kokulu saçından başı dönmüştür
Saçın güzellik meydanında sanki can ve gönül çevgenidir)*

Yüz, top oynanan alan olunca elbette saç çevgen; yüzdeki ben ve göz be-
bekleri de top olacaktır. Bu benzetmelerin de yine daha çok ilâhî irade ile mah-
lukat arasındaki ilişki çerçevesinde yapıldığı gözden kaçmamaktadır.

*Sevgilinin Çevgendere, Saçın Çevgene; Aşığın ve Başların da Topa Benze-
tilmesi*

Ahmet Paşa ve Usûlî, kimi beyitlerde saçı çevgene; gökleri, güneşi, başı,
canı da bu çevgenin önünde oradan oraya giden topa benzetirler:

*Zülfü meydân-ı cemâl içre ne hoş çevgândır
Kim ana top-ı felek mihr ile ser-gerdândır
Çevgân salarsa turraların top yerine ger
Yüz baş ayakda her yana galtân olup gider
Çevgân-ı zülfünün nice cân topun urmasın
Gül-gün yanağın gibi meydân tutup durur
Zülfünün çevgânı top oynamaya kasd idicek
Sahn-ı meydânın arası cân ile serden dolar⁴⁶*

Usûlî'nin de saçı çevgen, başı da top olarak kullandığı görülür.

*Şâh-ı kudret sundu devlet savlecânın destine
Dostum âşıkların başı hep meydânındadır⁴⁷
Başın çevgân-ı aşka top edersen
Gönül bu arsa-i meydân senindir⁴⁸
Aşk çevgânına âşıklar başın top eylemiş
Ey Usûlî merd isen sen dahı bu meydâna bak⁴⁹*

Aşağıdaki beyitte ise saçla birlikte kaş da çevgene benzetilmekte, fakat bu-
rada Arapça savlecân ismi kullanılmaktadır. Güzellik algılamasıyla bir spor et-
kinliği olan çevgen arasındaki ilişki dikkat çekicidir.

*Gün gibi topu göklere ağdı güzelliğin
Meydân-ı hüsnde sunalı savlecân kaşın⁵⁰*

Nedim, aşağıdaki birinci beyitte sevgilisine nasıl bir top gibi teslim olduğu-
nu anlatırken ikinci beyitte de kendisini karıncaya benzetir, sevgilisinin de gök-
teki ay gibi ulaşılamaz olduğunu anlatır:

*Gel ey esîr-i zülf-i perîşânın olduğum
Bilmez misin rübûde-i çevgânın olduğum⁵¹
Hiç ne mümkündür efendim anı vasf itmek kulun
Top-ı meh düşsün mü bir mûrun ham-ı çevgânına⁵²*

45 Ali Yılmaz, Kanuni Sultan Süleyman'a Yazılan Kasîdeler, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996, s. 62.

46 Age., s. 147,157, 164, 179.

47 İsen, s. 122.

48 Age., s. 125.

49 Age., s. 160.

50 Tarlan, s. 197.

51 Muhsin Macit, Nedim Divanı, Akçağ yay., Ankara 1997, s. 316.

Aşağıdaki birinci beyitte ise sevgilinin yüzünün kenarındaki ucu kıvrık saçını, onun çevgeni önünde yuvarlanarak, vurulmaya hazır olan Kısra'nın başına benzetir. İkinci beyitte de aynı benzetme ilgisi Hulâgû'nun başı için kullanılır.

*O perçem zülfeler kim dönmüş anun pîşgâhında
Ser-i Kısra ham-ı çevgâna düşmüş gûy-ı galtâna⁵³
Haşre dek olurdu ser-gerdân Hulâgû'nun seri
Düşse pâ-y-i rahşının bir kerecik çevgânına⁵⁴*

Nedim aşağıdaki beyitte, yukarıdaki benzetmelerden farklı olarak şiir sanatındaki ustalığını çevgenderin top tutuşundaki ustalığına benzetip söz meydanında Örfî ve Nazîrî'nin, kendi çevgeni önünde birer top olduğunu söyler.

*Benim ol gûy-rübâ kim ser-i meydânımda
Ser-i Örfî vü Nazîrî ham-ı çevgâna gelir⁵⁵*

Sonuç olarak; tarihî süreçte çevgenin her devirde, edebî ve tasavvufî eserlerde gerek gerçek gerekse mecazî anlamlarıyla kullanılması çevgenin Türk İslam kültüründeki yerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Ancak çevgen, Türklerin spor hayatlarının günümüze kıyasla daha zengin ve renkli olduğunu gösteren örneklerden sadece biridir. Çevgen oyunu sırasında gerek at seçimi gerek binicinin binicilikteki ustalığı ile atıcılık ve avcılıktaki ustalığı da ayrı bir spor etkinliği olarak oldukça önemlidir. Türkler elbette onlarca başka spor dallarında çok başarılı idiler ve bu spor dallarının pek çoğu da toplumun büyük bir kesimi tarafından etkin olarak beden idmanları sırasında kullanılıyordu.

Burada dikkat çekilmesi gereken en önemli konu ise bir spor etkinliği olan çevgenin: İlahî irade, aşk ve sevgili gibi manevî kavramların anlatılmasında bir araç olarak kullanılmış olmasıdır. Başta da değinildiği gibi bu durum günümüz spor etkinliklerinden herhangi birisi için söz konusu değildir. Bunun elbette ulusun kültürüyle ve kültürlenme seviyesiyle ilgisi vardır. Bugün herhangi bir spor etkinliğinin atalar kültüründe olduğu gibi ya da daha zengin bir çerçevede kullanılmaması, düşünce ve duygu evrenindeki mevcut aşamayı gösteren önemli bir göstergedir. Futbol çok sevilen bir spor olmakla birlikte, gerek genel anlamda futbolun gerekse bu oyunun aracı olan topun düşünce ve duygu dünyasında herhangi bir güzelliği yoktur ve bir mecaz olarak kadim kültürde kullanıldığı gibi kullanılmamıştır. Futbolun, düşünce ve duyguda çevgen gibi bir güzelliğe ulaşması için herhâlde, daha yüzlerce seneye gereksinim vardır.

Kaynakça

- » Akkuş, Metin; Nefî Divanı, Akçağ Yay., Ankara 1993.
- » Başbuğ, Hayri; Aşiretlerimizde At Kültürü, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yay., İstanbul 1986.
- » Câmî, Salaman u Absal (Çeviren: Abdulvehhab Tarzî), Devlet Kitapları, MEB Yay., İstanbul 1985.
- » Ceyhan, Adem; Bedri Dilşad'ın Murad-nâmesi, MEB Yay., İstanbul 1997.

→ →
52 Age., s. 82.
53 Age., s. 67.
54 Age., s. 81.
55 Age., s. 66.

- » Çavuşoğlu, Ali, Yûsûf-ı Hakîkî'nin Mahabbet-nâme Adlı Eserinin Tenkitli Metni ve İncelenmesi (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Ü. Sosyal Bilimler Enst., Kayseri 2001.
- » Eyüboğlu, İsmet Zeki; Türkçenin Etimolojik Sözlüğü, Sosyal Yay., İstanbul 1995.
- » Eyyûbî, Menakıb-ı Sultan Süleyman (Hazırlayan: M. Akkuş), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1991.
- » Genç, Reşat; Kaşgarlı Mahmud'a Göre 11. yy.'da Türk Dünyası, Türk Kültürünü Araştırma Enst., Yay., Ankara 1997.
- » Göktepe, Metin (egitimdergi.pamukkale.edu.tr). "Divanu Lügati't-Türk'te Yer Alan ve 11. Yy.'da Türkler Arasında Oynanan Oyunlar".
- » Gölpınarlı, Abdülhakî; Mesnevi Şerhi, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Kültür Yay. İstanbul 1973.
- » Güven, Özbay; Türklerde Spor Kültürü, AKM Yay., Ankara 1992.
- » Halıcı, Feyzi; "Çevgân", Diyanet İslam Ansiklopedisi, İstanbul 1993.
- » Hoca Ahmed Yesevî, Divan-ı Hikmet (Hazırlayan: Hayati Bice), TDV, Ankara 1993.
- » İsen, Mustafa; Usûlî Divanı, Akçağ Yay. Ankara 1990.
- » Kaşgarlı Mahmud, Divanu Lügati't-Türk (Hazırlayan: Besim Atalay), TTK, Yay., Ankara 1992.
- » Macit, Muhsin; Nedim Divanı, Akçağ Yay., Ankara 1997.
- » Mevlâna, Mevlâna'nın Yedi Öğüdü (Mecalis-i Seb'a), (Düzenleyen: Ahmet Remzi Akyürek), Bozkurt Basımevi, İstanbul 1937.
- » Mevlâna, Divan-ı Kebir, (Hazırlayan: A. Gölpınarlı), Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 2000.
- » Niyazi-i Mısırî, Divan, (Hazırlayan: M. Sadettin Bilginer), Esmâ Yay. İstanbul 1982.
- » Nizâmî-i Gencevî, Hüsrev ü Şirin (Çeviren: Sabri Sevsevil), Milli Eğit. Yay., İstanbul 1986.
- » Ögel, Bahaeddin; Türk Kültür Tarihi'ne Giriş, Kültür Bakanlığı Yay., İstanbul 1978.
- » Pakalın, M. Zeki; Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü, Ankara 1983.
- » Sevgilî, Refik Ahmet, Eski Türklerde Dram Sanatı, Maarif Matbaası, İstanbul 1959.
- » Şükûn, Ziya; Farsça-Türkçe Lügat, Milli Eğitim Yay., İstanbul 1984.
- » Tanyu, Hikmet, İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı, Ankara Ü., İlahiyat Fak., Yay. Ankara 1980.
- » Tarlan, Ali Nihat, Ahmet Paşa Divanı, Akçağ Yay, Ankara 1992.
- » Tezcan, Nuran; Lâmi'îs Güy u Çevgân, Franz Steiner Verlag Stuttgart, 1994
- » Uludağ, Süleyman; Tasavvuf Terimleri Sözlüğü, Marifet Yay., İstanbul 1995.
- » Yılmaz, Ali ; Kanuni Sultan Süleyman'a Yazılan Kasideler, Kültür Bakanlığı Yay., Ankara 1996.
- » Yusuf-ı Hakikî, Hakiki-name, Mevlâna Müzesi Nr. 2430.
- » Yusuf Has Hacib, Kutadgu Bilig (Çeviren: Reşit Rahmeti Arat), TTK. Yay., Ankara 1994.